

**ЕРЕКШЕ БІЛІМ БЕРУДІ ҚАЗЖЕТ
ЕТЕТІН БАЛАЛАРДЫ ЗЕРТТЕУ
ИЗУЧЕНИЕ ДЕТЕЙ С ОСОБЫМИ
ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ**

УДК 376.1-058.264

А.Н.Аутаева¹, А.Е.Ольжабаева²

¹ғылыми жетекшісі, психол.ғ.к., доцент, akbota-n@mail.ru

*Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті, 7М01902 - Дефектология
мамандығының 2 курс магистранты, lzhabaeva.9191@gmail.com*

Қазақстан, Алматы қаласы

**ПСИХИКАЛЫҚ ДАМУЫ ТЕЖЕЛГЕН БАЛАЛАРДЫҢ СӨЗДЕГІ ДЫБЫСТЫҚ-
БУЫНДЫҚ ҚҰРЫЛЫМЫН ДАМУДЫҢ ТИІМДІ ЖОЛДАРЫ**

Аңдатпа

Мақалада психикалық дамуы тежелген балалардың сөздегі дыбыстық буындық құрылымының теориялық аспектілері, атап айтқанда, сөйлеу тілін дамытуға қолданылатын жаңа зерттеулер, әдістер мен тәсілдер көрсетілген.

Арнайы әдебиеттерде психикалық дамуы тежелген балалардың сөйлеу тілі дамуын анықтау ерекшеліктері қарастырылған.

Түйін сөздер: сөздің буындық құрылымы, дыбысты айту дағдылары, балалардағы сөйлеудің жалпы дамымауы, сөйлеуді фонемалық қабылдау.

А.Н.Аутаева¹, А.Е.Ольжабаева²

*¹научный руководитель, к.психол.н., доцент,
akbota-n@mail.ru*

*²КазНПУ имени Абая, магистрант 2 курса по специальности 7М01902-Дефектология
0lzhabaeva.9191@gmail.com, Казахстан, г. Алматы*

**ЭФФЕКТИВНЫЕ ПУТИ РАЗВИТИЯ ЗВУКО-СЛОГОВОЙ СТРУКТУРЫ В РЕЧИ У
ДЕТЕЙ С ЗАДЕРЖКОЙ ПСИХИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ**

Аннотация

В статье изложены теоретические аспекты звукопроизношения в речи детей с задержкой психического развития, а именно новые исследования, методы и подходы, применяемые для развития речи.

В специальной литературе рассмотрены особенности определения речевого развития детей с задержкой психического развития.

Ключевые слова: слоговая структура слова, навыки звукопроизношения, общее недоразвитие речи у детей, фонематическое восприятие речи.

A.N. Autaeva¹ A.E. Olzhabayeva²

¹Scientific supervisor, Candidate of Psychological Sciences, Head of Department of Special Education, akbota-n@mail.ru

²Abai KazNPU, 2st-year master's student in the specialty 7M01902Defectology,
Olzhabayeva.9191@gmail.com, Kazakhstan, Almaty

EFFECTIVE WAYS OF DEVELOPING THE SOUND-SYLLABIC STRUCTURE IN SPEECH IN CHILDREN WITH MENTAL RETARDATION

Abstract

The article describes the theoretical aspects of sound reproduction in the speech of children with mental retardation, namely new research, methods and approaches used for speech development.

In the special literature, the features of determining the speech development of children with mental retardation are considered.

Keywords: syllabic structure of the word, sound pronunciation skills, general underdevelopment of speech in children, phonemic perception of speech.

Психикалық дамуы тежелген бастауыш сынып оқушыларында әртүрлі сөйлеу бұзылыстарының қатарында, түзетуде ең жиі кездесетін қиындықтардың бірі- сөздің дыбыстық-буындық құрылымы. Оның ішінде: дыбыстың жоқтығы, дыбысты бұрмалау, дыбысты алмастырып айту, дыбысты шатастыру, сөздегі буындардың орнын ауыстыру, буындарды қысқарту, қатарынан тұрған дауысыз дыбыстарды қысқарту.

Бұл жағдай оқушылардың бастауыш сыныптарда әрі қарай жазу мен оқу процестерінің қиындықтарына әкеп соқтырады. Тілдік бұзылыстар баланың психикалық дамуына да кері әсер етеді, ол оның іс-әрекеті мен мінез-құлқында байқала бастайды.

Қазіргі уақытта логопедияда "дыбыстық-буындық құрылым" ұғымы жайлы айтып кететін болса ол дегеніміз - сөздегі дыбыстары мен буындарының саны, реттілігі және түрлері тұрғысынан сипаттау" деп анықталған [1].

Бұл тұжырымдама лингвистикалық және логопедиялық әдебиеттерде егжей-тегжейлі қарастырылады және зерттеушілер баланың толыққанды фонетикалық дамуының маңызды көрсеткіштерінің бірі ретінде ерекшеленеді (А.Н. Гвоздев, Н. И.Жинкин, Р.Е. Левина, А.К. Марков, Т.А. Ткаченко, Н.Х. Швачкин және т. б.).

Әдетте, үш жылдан кейін буын құрылымы негізінен қалыптасады, бірақ кейбір жағдайларда мектепке дейінгі жаста буын контурының бұзылуы сақталады және тұрақты түрде көрінеді.

Дыбысты айтудың және сөздердің дыбыстық толықтығының кемшіліктерімен үйлескенде, буын құрылымының деформациясы көбінесе сөйлеуді басқаларға түсініксіз етеді.

Сөздердің дыбыстық-буын құрылымының бұзылуына күрделі буын құрамының сөздерін айтудағы қиындықтар жатады: дыбыстар мен буындарды қайта құру, өткізіп жіберу немесе қосу. Ерте жастағы дыбыстық айтылым дағдыларының жетілмегендігіне байланысты мұндай процестер физиологиялық тұрғыдан анықталады, бірақ 4-5 жастан бастап сөздердің дұрыс емес көбеюі сөздердің дыбыстық-буындық құрылымының тұрақты дамымауының белгісі болып табылады. Бұл кемшіліктер өте тұрақты, ауызша және болашақта жазбаша сөйлеуді меңгеруді қиындатады және қиындықпен жеңіледі.

Сөйлеудің дыбыстық-буындық құрылымы баланың ана тілінің құрылымын толық меңгеруінің әсерінен ұзақ уақыт бойы кезең-кезеңмен қалыптасатындығына байланысты, мектепке дейінгі жастағы бұл бұзушылықты уақтылы жоюға жеткіліксіз көңіл бөлу оны мектепте түзетудің айтарлықтай қиындықтарына әкеледі.

Логопедиялық әсердің тиімділігі, ең алдымен, оның уақтылы басталуына байланысты.

Кейбір авторлар бұл ұғымды екі бағытта бөледі: "сөздің дыбыстық құрылымы "және" сөздің буындық құрылымы" (А.Н. Гвоздев, Т.А. Ткаченко, Н.Х. Швачкин және т.б.).

Жинкиннің еңбектерінде дыбыстық және буын құрылымдарының бірлігі баса айтылған. Бір жағынан, буынның сыртында сөйлеудің бірде-бір дыбысы айтылмайды және онсыз бірде-бір тіл бірлігі құрыла алмайды. Сонымен қатар, буын құрамында синтезделген дыбыстар сөздердің танылуын қамтамасыз етіп қана қоймайды, сонымен қатар біріктіру арқылы буындардың өздерін байланыстыруды жеңілдетеді [2].

А.К. Маркова сөздің буындық құрылымын әр түрлі күрделілік дәрежесіндегі перкуссиялық және перкуссиялық буындардың ауысуы ретінде анықтайды. Сөздің слогдық құрылымы төрт параметрмен сипатталады: 1) екпінділік, 2) буындар саны, 3) буындардың сызықтық реттілігі, 4) буынның моделі [3].

Сөздің буындық құрамын ассимиляциялау процесі жалпы сөйлеудің дамуымен және баланың фонемалық (сенсорлық) немесе моторлы (артикуляциялық) мүмкіндіктерінің жағдайы. Сонымен, Т.А. Ткаченконың пікірінше, сөздердің дыбыстық және буындық құрылымы тіл жүйесінде ерекше орын алады, оның үш компоненті – фонетика, лексика және грамматика. Бұл тұжырымдаманың маңыздылығы бірнеше себептермен түсіндіріледі. Біріншіден, зерттеушілер сөздердің дыбыстық-буындық құрылымын сөйлеудің айтылу жағына – фонетикаға жатқызады (Т. Г.Егоров, Н. х. Швачкин және т. б.). Екіншіден, бұл ұғым лексика мен семантикамен тығыз байланысты, өйткені іс жүзінде сөздердің дыбыстық-буындық бұрмалануы көбінесе бейтаныс мағынасы бар сөздермен көрінеді (Р.Е. Левина, А.К. Марков, Т. А. Ткаченко) [4].

Көптеген авторлар сөздің буындық құрылымын қалыптастыру үшін оптикалық-кеңістіктік бағдарлау, қозғалыстар мен іс-әрекеттерді темп-ырғақты ұйымдастыру мүмкіндігі, ақпаратты сериялық-дәйекті өңдеу мүмкіндігі сияқты сөйлемейтін процестер маңызды екендігімен келіседі. Алайда, сөйлеу патологиясының әртүрлі формалары бар балалардағы дыбыстық-буын құрылымының бұзылу механизмдері әлі толық түсінілмеген. Дәстүрлі әдістер мен әдістерді жетілдірудің, сондай-ақ жалпы сөйлеу қабілеті дамымаған балаларда сөздердің слогдық құрылымын қалыптастырудың тиімді ғылыми негізделген жолдарын іздеудің қажеттілігі айқын.

Г.В. Гуровец, Л.Б. Есеченко, Р.Е. Левина, А.К.Маркова, Р.И. Лалаева, В.А. Ковшиковтың көптеген зерттеулері мотор алалиясы бар балалардағы сөздің дыбыстық-буындық құрылымын зерттеуге арналған. Н. Н. Китаева бұл мәселені психикалық дамуы тежелген мектеп жасына дейінгі балалардағы ақау құрылымында қарастырды.

А. К. Маркова сөздің буындық құрылымын мақсатты түрде қалыптастыру бір-біріне параллель екі бағытта жүзеге асыруды ұсынады:

1) баланың нормативті дыбыстарын материалда бірнеше рет айту және жаттау арқылы сөздердің дұрыс айтылуын үйрету. Бұл жұмыс баланың сөйлеуін белсендірумен, оның сөздік қорын кеңейтумен тығыз байланысты болуы керек;

2) сөйлеуге жаңадан енгізілген дыбыстарды автоматтандыру сатысында буындар мен сөздердің құрылымын ассимиляциялау, оларды қою дәстүрлі түрде жүзеге асырылады.

Бұл жағдайда буын қатарлары белгілі бір ретпен құрылуы керек: бір буынды, екі буынды, үш буынды (са, са-са, са-са-са) және т.б. осылайша, бала әртүрлі мөлшердегі буын контурларын айтудың жаңа дағдыларын біріктіреді. Буын қатарлары тек өңделген ғана емес, сонымен бірге сақталған дыбыстарды да (та-са, ма-ма-са) қамтыса, оларды қайталау баланың бір буыннан екінші буынға ауысу қабілетін қалыптастыруға ықпал етеді, буындарды ассимиляциялау қателерін болдырмайды. Оқу барысында бұл буын құрылымдары буындар санының артуымен, кері және жабық буындардың қосылуымен, дауыссыз дыбыстардың қосылуымен қиындауы мүмкін.

Сөздерді олардың буындық құрамы бойынша ажыратуды игеру үшін есту және сөйлеу ырғағы бойынша арнайы жұмыс қажет. Содан кейін сөздің ырғақты үлгісін танудан оны көбейтуге көшуге болады. Бұл жағдайда баланың өзі сөздерді буындарға бөледі, ол үшін қарындаштың барлық түрлерін қолдануға болады, алақанға шапалақтау және т.б. осы және

ұқсас жаттығулар баланың есту қабілетін дамытады, есту қабілетін күшейтеді және оны айтылымдағы қателіктерге бейім етеді.

А. К. Маркованың пікірінше, сөздің буындық құрылымын айту бойынша жұмыс баланың тиісті сенсорлық мүмкіндіктерін дамытумен қатар жүруі керек. Балаға сөздің айтылуын тыңдау, оны мұғалімнің және басқа балалардың айтылуымен салыстыру, қателіктерін табу ұсынылады. Сондай-ақ, баланың назарын сөздің мағынасын қалай бұрмалайтынына аударуға болады кейбір буындарды төмендету немесе оларды өзгерту, ол үшін айтылуында тек бір буынмен немесе оның сөздегі орны бойынша ерекшеленетін кейбір сөздерді қолдана отырып: Қарашаш және "шаш"; үлкен және "кен" және т. б.

Т.А. Ткаченко бойынша сөзінің буындық құрылымының бұзылуын түзету әдістемесі

1. Фонетикалық-фонемалық базаны дәйекті қалыптастыру, яғни балалармен логопедиялық жұмыстың басында фонемалық қабылдау мен сөйлеу дағдыларын дамытудың белгілі бір деңгейі.

2. Сөйлеу материалын дыбыстардың жаңа топтарымен біртіндеп қанықтыру. Бастапқыда жұмыс дұрыс айтылған дыбыстарға сүйене отырып жасалады, ал түзету әдістері күрделене түскен сайын (буындардан сөздерге, сөйлемдерге, содан кейін өлеңдер мен әңгімелерге) қолданылатын сөздердің "дыбыстық палитрасы" кеңейтілуі керек. Алдымен ерте онтогенездің дыбыстары, содан кейін ысқырық, ысқырық, соңғы дыбыс [Р] және ең соңында – олардың әр түрлі комбинациясы.

3. Бірінші кезеңде (буын құрылымын қалыптастыру) бала ересек адамнан кейін барлық сөйлеу материалдарын нақты айтады. Екінші кезеңде (дағдыларды шоғырландыру) ол жатталған өлеңдерді, тілдік бұрылыстарды, әңгімелерді өз бетінше шығарады. Соңғы кезеңде сөздің буындық құрылымын дәл көбейту дағдылары тәуелсіз сөйлеуде (сөйлемдер, әңгімелер құрастыру, берілген тақырып бойынша диалог және т.б.) толығымен автоматтандырылады.

4. Есту және сөйлеу тірегі ретінде сөздердің буындық контурын ырғақты түрде көбейту арқылы қолдану (қарындашпен түрту).

5. Көмекші құрал ретінде дыбыстардың визуалды және ым – ишара белгілерін міндетті түрде қолдану-Т.А. Ткаченко әдістемесінің айрықша белгісі.

6. Сөздің семантикасын нақтылау жұмыстың алдын-ала кезеңінде жүргізілуі керек. Сөздің мағынасын бекіту оның буындық құрамын дамыту кезінде бірнеше рет қайталау арқылы жүреді. Ол үшін сөз оның семантикасы мен буын құрылымын толық игергенге дейін әртүрлі сөйлемдерге енгізілуі керек [5].

Т.А. Ткаченко сәтті сөйлеу терапиясының негізгі шарттарының бірі:

- сөздің лексикалық және грамматикалық мағыналары арасында тығыз байланыс жасау;
- сөздің фонемалық бейнесін түзетудің оның мағынасын нақтылаумен және бекітумен үйлесуі;
- есту, көру және кинестетикалық функцияларға сүйене отырып, сөздердің дыбыстық-буындық құрылымын қалыптастыру.

Т.Б. Филичева, Г.В. Чиркинаның айтуынша, логопедиялық жұмыс сөйлеу дағдыларын қалыптастыруды, фонемалық қабылдауды және дыбыстық талдау мен синтез дағдыларын дамытуды қамтуы керек. Түзету жаттығулары сонымен қатар қоршаған орта туралы белгілі бір білім шеңберін қалыптастыруды және сөздік көлемін кеңейтуді қарастырады [6].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Жинкин, Н. И. *Механизмы речи* / Н. И. Жинкин. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1958.
2. Маркова, А. К. *Особенности усвоения слоговой структуры слова у детей, страдающих алалией // Школа для детей с тяжелыми нарушениями речи.* – М.: Просвещение, 1961. – С. 59–70.
3. *Понятийно-терминологический словарь логопеда / под ред. В. И. Селиверстова.* – М.: Владос, 1997.

4. Ткаченко, Т. А. *Коррекция нарушений слоговой структуры слова* / Т. А. Ткаченко. – М.: Дрофа, 2004.

5. Ушакова, О. С. *Развитие речи дошкольников* / О. С. Ушакова. – М.: Изд-во Института Психотерапии, 2001.

6. Филичева, Т. Б. *Воспитание и обучение детей дошкольного возраста с общим недоразвитием речи. Программно-методические рекомендации* / Т.Б. Филичева, Т.В.Туманова, Г. В. Чиркина. – М.: Дрофа, 2009.

УДК 616.98: 578.828

Д.Қ.Байдосова

п. г.магистрі, аға оқытушы Абай атындағы ҚазҰПУ, Педагогика және психология институты. dkdina@mail.ru. Алматы қ. Қазақстан

ТҰҚЫМ ҚУАЛАЙТЫН АУРУЛАРДЫ ЕМДЕУДІҢ НЕГІЗГІ ПРИНЦИПТЕРІ

Аңдатпа

Бұл мақалада тұқым қуалайтын аурулардың емдеу жолдарының негізгі принциптері туралы айтылады. Қазіргі заманғы медицина жоғары деңгейге жетті. Тұқымқуалаушылық — ұрпақтар арасындағы материалдық және функционалдық сабақтастықты қамтамасыз ететін тірі организмдерге тән қасиет. Тұқым қуалаушылық аурулар - ұрпақтан ұрпаққа берілетін және геннің мутациясымен байланысты патологиялық жағдайлар. Бұл мақалада, тұқым қуалайтын ауруларды болдырмау мен емдеу үшін, оған көптеген комплексті зерттеулер мен алдын алу шаралары қажет екендігі туралы айтылады.

Кілт сөздері: Тұқым қуалаушылық аурулар, мутация,гендік, хромосомалық, зерттеулер алдын алу шаралары, емдеу.

Д.К.Байдосова

магистр п.н, старший преподаватель, КазНПУ имени Абая, институт педагогики и психологии. dkdina@mail.ru. г.Алматы.Казахстан.

ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ ЛЕЧЕНИЯ НАСЛЕДСТВЕННЫХ ЗАБОЛЕВАНИЙ.

Аннотация

В данной статье рассматриваются об основных принципах лечения наследственных заболеваний. Современная медицина достигла высокого уровня. Наследственность-характерная черта живых организмов, обеспечивающая материальную и функциональную преемственность между поколениями. Наследственные заболевания-патологические состояния, передаваемые из поколения в поколение и связанные с мутацией гена. В этой статье речь пойдет о том, что для профилактики и лечения наследственных заболеваний ей необходимо множество комплексных исследований и профилактических мероприятий.

Ключевые слова: наследственные заболевания, мутации, генные, хромосомные, исследования, профилактические меры, лечение.